

RAK (115) *sb m*

a jasne.

sg *N* rak (41). ◇ *G* raka (8). ◇ *D* rakowi (1). ◇ *A* raka (5). ◇ *I* raki(e)m (4). ◇ *L* raku (12). ◇ *pl N* raki (11), racy *GlabGad* (2), rakowie (1); -i : -owie *HistAl* (2:1). ◇ *G* raków (17); -ów (11), -(o)w (6). ◇ *A* raki (8). ◇ *I* rakami (2). ◇ *L* rakoch (3); -och (1), -(o)ch (2).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) – XIX w.

1. zool. Nazwa rozmaitych skorupiaków z rzędu dziesięcionogów (*Decapoda*) głównie z rodzaju rak (*Astacus L.*) obejmującego kilka gatunków; cancer Murm, Mymer¹, BartBydż, Mącz, Calep, Cn; *carcinus Calep* (77) : Cancer. Der krebs. Rák. Murm 4, 92; Mymer¹ 2v, 37; BartBydż 22; raki theż z ocztem warzone fą dobre ku iedzeniu przy takiey [zapaloney] wątrobie *FalZioł* I 43b; RAk ieft Riba czudna ma nog ofm, dwie przednie/ á po trzech poboczach mnieyfzych, Są miedzy niemi niewiafty y mężowie [tj. samice i samce] *FalZioł* IV 30d; Auicenna piŕze, Rak łamiecz ma wŕzytki człoⁿki twarde iako kamieñ. *FalZioł* IV 31a, +7b, I 34a, II 23, IV 30d, 31a (15); Czemu nie ktore rzeczy żywe fercza nie maią, iako ryby, raci, wężowie etc. (–) Acżkolwiek takowe nie maią fercza wŕzakoż maią takowy członek w ktorim ferdeczna liła zależy. *GlabGad* E4v, E5; *LudWieś* A4; POchlebniká máluia/ á on Ráká dzyerży/ Gdyż ten narod pochlebny/ Inadź káždego mierzi. Bo iż Rák ma wiele nog/ ten też wiele zbyega *RejZwierz* 116; Ryb á żwierżath morŕkich wielka moc ieft/ kthore trudno przez figur wypifowác/ iedny fą tey formy iáko Rák ale bárzo wielkie/ nogą człowieká dotrzyma y zabije. *BielKron* 295v, 295v; Chelae, Oskrzele á rámionká v ráków y niedzwiadków. *Mącz* 51b; Peloris, Nieyáki rodzaj ryb w skorupách yáko ráki. *Mącz* 287d, 33b; A Moŕkwičinám widział/ gdy węgorze fłone y ráki ŕurowe iadł *SienLek* 4; Możełz też kość złamaną/ nátlukfy ráków z ładłem ftárym okładác. *SienLek* 150; Wielkać ieft ná iad moc wrákoch Gdy snich vczyniŕz táki proch *SienLek* 154v, 130, 142, 149, 151v, 152 [2 r.] (16); *BudNT* Hhv; *Calep* 156b, 164b; *GostGosp* 168; *WujNT* 11; żebyś fobie kazał vpiłowác zdrową nogę dla chromej: [...] wieczniebyś zoŕtał niedołącznym. (Chybáby kto był rákiem: bo temu inŕza nogá wyroŕcie chocia iednę ŕtráci.) *KlonWor ded* **3v.

W porównaniach (3): A tego ktory ieft tym ŕwiátem zábawiony bá nie tylko ŕtráchem ále ledá iákim podobieñŕthwem ŕtráchu/ iáko dziecię rákiem Inádnie vpłofzyć może *RejZwierz* 134v. *Cf Zwroty*.

Zwroty: »poŕć wŕpak jako rak« (1): Gdyż ten ŕwiat okrągły iako kula/ Kożda rzecz na nim poydzie wŕpak iako rak/ Chytro iako liŕzka. *LudWieś* A4.

[»jakoby rak wracać się«: iuż Zydowie/ ledwie nie Machometowie/ ktorzy ŕwoiá opáczną/ y wŕpak leżącą wiarą/ iákoby rácy wracáiá fię do Zydofŕtwá/ y do Pogáñŕtwá. *WerReguła* 16.]

Zestawienie: »rak rzeczny« = *Astacus astacus L.*; rak szlachetny, gatunek skorupiaka z rzędu dziesięcionogów (*Decapoda*) z rodziny rakowatych (*Astacidae*) zamieszkujący rzeki; największy bezkręgowiec w faunie Polski; cancer fluvialis a. fluvialilis Cn [szyk 7:2] (9): Kiedy pies wfcieky wkáfi/ raki rzeczne ŕurowo wylupic/ á mięfo gich z mlekiem dać pić. *FalZioł* II 23; Raki rzeczne częŕto iadane, tuczą człowieka. *FalZioł* V 89v, IV 31a, 36c; Albo rzecznych ráków z oliwą nátlucz á z wodą y z pieprzem/ á thym przed popádnieniem chorého pomázuy. *SienLek* 142, 39, 93, 102, 154.

a. *Gammarus locusta L.*; kielż morski, gatunek skorupiaka z rzędu obunogów (*Amphipoda*), z rodziny kielżowatych (*Gammaridae*) żyjący w przybrzeżnych wodach morskich otaczających Europę; cammarus,

gammarus *Mącz*, *Calep* (5) : *Cammarus*, Rodzaj rąków wietrzich. *Mącz* 32d; *Concha*, Wfzeláka rybá morska/ która ná łobie czáfzkę albo skorupę ma/ yáko yeft Rák/ Zołów/ etc. *Mącz* 62c, 142b; *Gammarus* – Rak. *Calep* 447a.

Zestawienie: »rak morski« = *cammarus Calep*, *Cn*; *cancer marinus Cn* (1): *Cammarus* – Kak [!] morski. *Calep* 155b.

b. *Zestawienie*: »rak morski« = *Ostrea sp.*; *ostryga*, *jadalny mięczak* z *gromady małży (Bivalvia)*, z *rodziny ostrygowatych (Ostreidae)* żyjący na przybrzeżnych skałach płytkich mórz (1) : *Ostreum* – Rak morski wfelyaki. *Calep* 742b.

c. *Zestawienie*: »morski rak« = *Corophium sp.*, *belkaczek*; *rodzaj skorupiaka* z *rzędu obunogów (Amphipoda)*, z *rodziny belkaczkowatych (Corophiidae)* żyjący w przybrzeżnych wodach morskich otaczających Europę (1) : *Corophium*, Rodzaj nieyaky morskich rąków. *Mącz* 66b.

2. *Zwierzę fantastyczne podobne do raka*; *cancer HistAl* (3) : Potym z oney trzciny ráki bárzo wielkie wychodziły/ máiąc grzbiety twárdźze nád Kokodrille *HistAl* H6v; Tedy niektorzy Macedonowie zwlokłzy fie s fzat wezli w morze/ á náthychmiałt rákowie wielcy wychodząc z głębokóci morskiej wżytki s łobą zátopili. *HistAl* M4v, H6v.

3. *Nazwa konstelacji gwiazdnej, też znaku zodiaku*; *cancer, carcinus Cn* (31) : *NAwrot ziele/ Plinius* powiada iż wten czas kwitnie kiedy słońce biwa wznamięniu niebieskiem w raku *FalZioł* I 49c; W thym czáfie Słońce troie znamioⁿ przechodzi na początku Raka, w pořzodku Lwa. Na końcu znamię Panny. *FalZioł* V 53v, +8v; *Zodyák* ieft okrąg álbo koło ná niebie/ ná kthorym fą dwánaście známion w okrąg iedno po drugim/ ktore częfto fłychamy: Skop/ Byk/ Bliźniętá/ Rák etc. *BielKron* 263; Dnia 20. Czerwca zaczní fzye Słońce wżyodnim ftopniu m:37. Raka. *Goski kt, kt*, A16v [2 r.], *, *3; *Aselli, asellorum stellae*. [...] Dwie gwiaździe w Ráku znamieniu niebieskim ták rzeczonym. *Mącz* 17d; ábowiem Prufkiey Ziemi pánuie Rák znamię niebieskie. *LeovPrzep* B2v, Av, B [2 r.], Bv [3 r.], C; *HYdrá* wielkie ná niebie mieyfce záfłapiłá: Głowę fwą ftráfzliwą pod Rákíem położyłá. *KochPhaen* 17; To przéczné [koło] záfie/ morzá ták wiele przechodzi/ Iáko od Kozorožcá dáleko Rák wfchodźi. *KochPhaen* 19; A kiedy z Oceaná wychodźi Lew frogi/ To co był Rák ná morze wegnał wielonogi: Wżytko znika do kóncá *KochPhaen* 21, 6 [2 r.], 18 [3 r.], 20 [2 r.]; *PaxLiz* C2.

W przeni (1):

Fraza: *peryfr.* »słońce raka zagrzewa« = *słońce* *wchodzi* *w konstelację Raka* (*początek astronomicznego lata*) (1): *GDy* słońce Ráká zágrzewá/ A słowik więcéy nie fpiéwa: *Sobótkę/ iáko* *czas* *niešie/ Zápalono* w czarnym leśie. *KochSob* 55.

4. *lek. Rak (carcinoma, neoplasma), nowotwór złośliwy, może też każdy trudno gojący się wrzód*; *carcinoma Murm*, *Mymer*¹, *Mącz*, *Cn*; *cancer, gangrena Mącz*, *Cn*; *cancer morbus Murm*; *erysipelas, phagedaena Cn* (7) : *Carcinoma est cancer morbus. Der krebs Rák. Murm* 78; *Mymer*¹ 38v; *Kwiat* *thego ziele fstarthy* na proch á zmieszany fprochem kwiatu święthego Iana ziele, niemocz którą zową rak: *goij FalZioł* I 79b; [*ziele gruszczycki*] *wilk* *wrzod* *na nodze* *goij/ j* *wrzod* *kthory* *zową* *rak/ niedopuszcza* *fie* *im* *rosźzerzac.* *FalZioł* I 116d; *Carcinoma*, *Niemoc* *którą* *Rák* *zową.* *Mącz* 38b; *Gangrena caro emortua*, *Zgniłe/ odrętwiałe* *álbo* *zmartwiałe* *mięfo/ niektorzi* *zową* *Rák* *chorobę.* *Mącz* 142c, 33b.

5. *Żartobliwy wiersz, który czytany wspak ma sens odmienny (zwykle w pl) (2) : (nagł) Ráki. (-) FOlguymy paniom nie łobie ma rádá/ Miłuyemy wiernie nie ieft w nich przyładá. KochFr 9.*

[*rak do kogo o czym: (nagł) Rak do Polaków o obieraniu króla z Pieskowej Skały (-) Bierzcie za króla cesarza nie Lacha, Dzierżcie się Niemca nie chudego bracha PismaPolit 32.*]

rak na co (1): (nagł) Ráki ná łpráwy dzifiefzé. (-) PLáci dziś cnotá nie złotu hołduią Tráci pochlébftwo nie dáróm folguią. PudlFr 46.

6. *n-pers (2) : y na tháfch namowá vkradł łwemu Gołpodarzewi trzy wyertelye owłsa wftodolye. y do thegołch raką donyofł a on mv zan dwa grołsa dall LibMal 1544/93v.*

Zestawienie (1): Item powyada yłch woythek rak kmyecz wkiczynye onego namawyall [...] na kradzyecztwo. LibMal 1544/93v.

Synonimy: 4. kancer, kankier, wrzod.

MN